

Authors' contribution/
Wkład autorów:

A. Study design/
Zaplanowanie badań

B. Data collection/
Zebranie danych

C. Statistical analysis/
Analiza statystyczna

D. Data interpretation/
Interpretacja danych

E. Manuscript preparation/
Przygotowanie tekstu

F. Literature search/
Opracowanie
piśmiennictwa

G. Funds collection/
Pozyskanie funduszy

PROTOECONOMICS IN THE EUROPEAN MIDDLE AGES AND MODERN TIMES

PROTOEKONOMIA W ŚREDNIOWIECZU EUROPEJSKIM I CZASACH NOWOŻYTNYCH

Włodzimierz Wójcicki^{1(B,E,F)}

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Poland
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska

Wójcicki, W. (2019). Protoeconomics in the European Middle Ages and modern times/ Protoekonomia w średniowieczu europejskim i czasach nowożytnych. *Economic and Regional Studies*, 12(4), 456-470.
<https://doi.org/10.2478/ers-2019-0040>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: B25

Submitted:
November 2018

Accepted:
September 2019

Tables: 0
Figures: 0
References: 34

ORYGINALNY ARTYKUŁ NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: B25

Zgłoszony:
listopad 2018

Zaakceptowany:
wrzesień 2019

Tabele: 0
Rysunki: 0
Literatura: 34

Summary

Subject and purpose of work: The thesis presents an overview of the economic issues which existed in the European Middle Ages and modern times, prior to establishing classical economics.

Materials and methods: The thesis was prepared based on the literature review which included scientific publications and websites devoted to the economy, as well as to social and cultural changes. During the Middle Ages, the mere survival was no longer satisfactory for humans; the times saw the accumulation of wealth, which turned out to be a prerequisite for participation in social life.

Results: The initial intellectual narrative was dominated by canonists who studied the laws emerging from religious doctrines, gradually shifting their focus to philosophy, emphasizing the importance of research methods based on reason. Many universal ideas were introduced at the time.

Conclusions: a) The focus on the method used as a research tool accelerated the emergence of particular areas of scientific studies; b) Christianity constituted the cultural core in the medieval period; c) Theology, in conjunction with philosophy, constituted the source allowing for the emergence of social sciences.

Keywords: Christianity, cultural formation, mutual penetration of ideas, scientific method, development of philosophy, money, demographic changes

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Przedstawiono podejście do zagadnień ekonomicznych europejskiego średniowiecza i w czasach nowożytnych przed powstaniem ekonomii klasycznej.

Materiały i metody: Pracę przygotowano w oparciu o studia literaturowe obejmujące publikacje naukowe oraz strony internetowe poświęcone gospodarce, zmianom społecznym i kulturowym. W średniowieczu samo przeżycie przestało zadowalać ludzi, rozpoczęło się gromadzenie bogactwa, które okazywało się przepustką do uczestnictwa w życiu społecznym.

Wyniki: Początkowo życie intelektualne było zdominowane przez kanonistów badających nakazy wynikające z doktryn religijnych, stopniowo w centrum uwagi znalazła się filozofia akcentująca znaczenie metody badawczej posługującej się rozumem. Powstało wiele idei uniwersalnych.

Wnioski: a) Skupienie uwagi na metodzie jako narzędziu badawczym przyspieszyło wyłanianie się poszczególnych dyscyplin naukowych; b) Epoka średniowiecza to system kulturowy, którego rdzeniem było chrześcijaństwo; c) Teologia w symbiozie z filozofią stanowiły punkt wyjścia do powstania nauk społecznych.

Słowa kluczowe: chrześcijaństwo, formacja kulturowa, przenikanie idei, metoda naukowa, rozwój filozofii, pieniądz, zmiany demograficzne

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: dr hab. Włodzimierz Wójcicki (ORCID 0000-0002-9802-0530), Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Faculty of Economic Sciences, Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Poland; phone: +48 83 344-99-05; e-mail: w.wojcicki@gmail.com

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AGRO; AgEcon Search; Baidu Scholar; BazEkon; CEON; CNKI Scholar; CNPIEC – cnpLINKer; EBSCO; Google Scholar; Index Copernicus ICV 2018: 100,00; J-Gate; KESLI-NDSL; Naviga (Softweco); POL-index; Polish Ministry of Science and Higher Education, 2015-2018: 9 points; Primo Central (ExLibris); QOAM; ReadCube; Summon (Serials Solutions/ProQuest); TDNet; WanFang Data; WorldCat (OCLC). **Copyright:** © 2019 Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Włodzimierz Wójcicki. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

General characteristics of the historical period

The European Middle Ages were shaped by religious and cultural changes, mass migrations, the collapse of empires, wars, epidemic calamities, economic growth, the development of maritime shipping, geographical discoveries, and – last but not least – political changes. The historical period also primarily involved the cultural formation process in Europe, gradually spreading over the area from Spain to Poland, as well as from the Mediterranean Sea to Scandinavia, due to the advancing Latin-based Christianization process. The collapse of Ancient Rome was caused primarily by invasions of Germanic peoples. In the Eastern Roman Empire (330-1453), later Byzantine, Greek was the primary language, and the decline of the Empire was marked by the Fall of Constantinople, captured by Turks. In the religious and cultural sense, the collapse of the Western and Eastern Roman Empires was finalised by the Great Schism of 1054.

Initially, culture formed in a rather slow manner. The theologians who made an impact in the medieval period, including St. Augustine and St. Jerome, lived in the 4th/5th centuries, while the Platonic Academy persisted until 529. The Middle Ages started in the 4th/5th centuries, marking the end of Antiquity. The period between the 5th and the 9th centuries is generally considered the Early Middle Ages; the High Medieval Period occurred between the 10th and 13th centuries, while the Late Middle Ages occurred between the 14th and 15th centuries. Certain influences of the period were, however, still visible after the 15th century. The landmark dates included 1450 – the invention of print by Gutenberg; 1453 – the fall of Constantinople; 1492 – the discovery of America by Columbus (www.ckue.pl/dokument/epoki-sredniowiecze.pdf; accessed on: 2019/08/06);¹ and 1517 – the beginning of Luther's Reformation.

Although the year 476, i.e. the dethroning of Emperor Romulus Augustus, typically marks the beginning of the Middle Ages, descriptions of **religious changes** usually begin by referring to *The Edict of Milan*, "which was not really an edict, nor was it published in Milan. But its impact on our reality is enormous" (www.gosc.pl/doc/1619349.Edykt-ktory-wstrzasnal-swiatem; accessed on: 2019/08/06). George-Weigel² explained it in the following manner: The meeting of Licinius (Eastern Roman Emperor) and Constantine (Western Roman Emperor) in Milan, in 313, brought a decision to extend the freedom of Christians to the East and to return their property to them. The letters sent by Licinius announced that decision, based on the idea of the Christian philosopher Lactantius who stated that compulsion and true faith did not go hand in hand: "God wishes to be adored by people who are free" – these words were restated by Joseph Ratzinger in 1986 in *The Instruction on Christian Freedom and Liberation*, which confirms the timeless significance of

Ogólna charakterystyka epoki

Średniowiecze europejskie jest naznaczone przemianami religijnymi i kulturowymi, wędrówką ludów i upadkiem imperiów, wojnami, klęskami epidemii, postępem w gospodarce, rozwojem żegluga i odkryciami geograficznymi, wreszcie zmianami ustrojowymi. To przede wszystkim formacja kulturowa obejmująca Europę od Hiszpanii po Polskę i od basenu Morza Śródziemnego po Skandynawię, na tak dużym obszarze rozprzestrzeniająca się stopniowo, w dużej mierze zależnie od postępu procesu chrystianizacji opartego na łacinie. Istnienie starożytnego Rzymu zostało zakończone głównie przez najazdy ludów germańskich. W cesarstwie wschodniorzymskim (330-1453), później - bizantyńskim, językiem podstawowym była greka, a jego upadek jest znaczący zdobyciem Konstantynopola przez Turków. W sensie religijnym i kulturowym „rozejście się” cesarstwa rzymskiego zachodniego i wschodniego przypieczętowała wielka schizma w 1054 roku.

Dynamika kształtowania się formacji kulturowej najpierw była powolna: ważni dla średniowiecza teolodzy – św. Augustyn oraz św. Hieronim żyli w IV/V wieku, a Akademia Platońska funkcjonowała aż do 529 roku. Początek średniowiecza to IV/V wiek kiedy kończy się starożytność, za wczesne średniowiecze uważa się okres od V do IX wieku, rozkwit przypada na X-XIII wiek, zmierzch na XIV-XV wiek, jednak pewne wpływy epoki są widoczne i po XV wieku. Przełomowe daty końcowe to rok 1450 – wynalezienie druku przez Gutenberga, upadek Konstantynopola w 1453 r., i odkrycie Ameryki przez Kolumba w 1492 roku (www.ckue.pl/dokument/epoki-sredniowiecze.pdf, dostęp: 2019.08.06)¹; wymienia się też rok 1517, kiedy Luter rozpoczął reformację.

Chociaż za początek średniowiecza zwykle uznaje się rok 476, kiedy nastąpiła detronizacja ostatniego cesarza Romulusa Augustulusa, to opisy **przemian religijnych** zwykle zaczynają się od *Edyktu Mediolańskiego*, „który tak naprawdę nie był edyktem, ani nie wydano go w Mediolanie. Ale jego wpływ na rzeczywistość, w której żyjemy jest ogromny” (www.gosc.pl/doc/1619349.Edykt-ktory-wstrzasnal-swiatem; dostęp: 2019.08.06). Wyjaśnia to George-Weigel² następująco: Spotkanie Licyniusza (wschodni cesarz rzymski) i Konstantyna (cesarz rzymski zachodni) w 313 roku w Mediolanie zaowocowało postanowieniem o rozszerzeniu wolności wyznania chrześcijan na tereny wschodnie i zwrocie ich majątków. Rozesłane przez Licyniusza listy informowały o tej decyzji, która bazowała na idei chrześcijańskiego filozofa Laktancjusza, iż przymus i prawdziwa wiara nie idą w parze: „Bóg chce być uwielbiony przez ludzi wolnych”; słowa te przypomniał Joseph Ratzinger w 1986 r. w *Instrukcji o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu*, co po-

¹ CKUE – Centrum Kształcenia Ustawicznego Ekonomistów [Continuing Education Centre for Economists].

² George Weigel (born in 1951 in Baltimore), an American Catholic writer, an orthodox believer, a social and political activist, the author of a best-selling biography of Pope John Paul II (lubimyczytac.pl/autor/3007/george-weigel; 2019/08/06).

¹ CKUE – Centrum Kształcenia Ustawicznego Ekonomistów.

² George Weigel (ur. w 1951 w Baltimore) amerykański pisarz katolicki, ortodoksyjny w kwestiach wiary, działacz społeczny i polityczny, autor bestsellerowej biografii papieża Jana Pawła II (lubimyczytac.pl/autor/3007/george-weigel; 2019.08.06).

this event. Although it was not yet a negation of slavery or other forms of servitude, it is worth to note **the idea of freedom** of religion.

Other key events included the creation of the State of the Church (754), the East-West Schism (1054), the heretical movements which intensified in the first half of the 11th century, and later in the 12th century, the Avignon slavery of the popes (1309-1376), and the Western Schism (1378-1417) involving two, or even up to three, popes competing for power. Despite these events, **“the Church was gaining power**, not only in terms of religion but also in the area of culture, economy and politics, having a great influence on shaping the collective mentality and culture of the Middle Ages” (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/sredniowiecze;4019675.html>; accessed on: 2019/08/06).

The large geographical area of the “European Middle Ages” and the number of the dates mentioned above lead to the conclusion that the separate development phases are relative. In each historical period, the world has reflected (and still does) a co-existence of various structures, management methods, social relations and forms of culture, involving **coexisting anachronisms and pioneering solutions** (Piesowicz, 1977a, p. 10).

Ideas in the Middle Ages

Theocentrism – a religious idea stating that everything that the man thinks, says or does should be connected with God – was the foundation of medieval culture. Philosophers should, therefore, create an intellectual system aiming to strengthen the truths of faith; artists should use their works to praise God; architects should strive to manifest divine power through magnificent buildings; priests and monks should pray for the glory of God; knights should wage wars against the enemies of God; writers should create models of conduct for people who perform certain social functions;³ and peasants had to work so that others could perform their duties towards God. These concepts are reminiscent of the idea of **the social division of labour** developed as part of classical economics. St. Francis of Assisi (1182-1226) assumed a cheerful acceptance of the world with all of its components, with evil being seen as required for the good to exist, and sorrow making it possible to experience joy. Bernard de Mandeville expressed similar ideas in *The Fable of the Bees Private Vices, Public Benefits*, published in 1714 (Wójcicki 2017, p. 17). St. Thomas Aquinas (1227-1274) emphasized **the role of reason in knowing** although he admitted that even though some truths went beyond reason, none of them opposed it. He considered goodness, beauty and truth to be the attributes of being. This bright example of **abstract reasoning** echoes in the statement that the basic substrate of money is recorded trust (Wójcicki 2018, p. 36).

In the Middle Ages, theologians believed that the primary goal of life was to deserve eternal salvation in Heaven and, thus, attention was placed primarily

twierdza ponadczasowe znaczenie tego zdarzenia. Wprowadzie nie było to jeszcze negacją niewolnictwa czy innych form poddaństwa ale warto zauważyć **ideę wolności** wyznania.

Kolejnymi wstrząsami było powstanie Państwa Kościelnego (754), schizma wschodnia (1054), ruchy heretyckie nasilone w I połowie XI wieku a potem w XII wieku, niewola awiniońska papieży (1309-1376), wielka schizma na Zachodzie (1378-1417) kiedy o władzę rywalizowało dwóch a nawet trzech papieży. Pomimo tych wydarzeń, stopniowo **„Kościół stawał się potęgą** nie tylko religijną, ale również kulturalną, ekonomiczną i polityczną mającą ogromny wpływ na kształtowanie mentalności zbiorowej i kultury średniowiecza” (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/sredniowiecze;4019675.html>; dostęp: 2019.08.06).

Duży obszar „europejskiego średniowiecza” i ilość wymienionych dat prowadzą do wniosku o względności wyodrębnienia faz rozwoju. Świat w każdym okresie był i jest koegzystencją struktur, sposobów gospodarowania, stosunków społecznych i form kultury, kiedy **współistnieją anachronizmy i rozwiązania pionierskie** (Piesowicz, 1977a, s. 10).

Idee w średniowieczu

Fundamentem kultury średniowiecznej był **teocentryzm** – światopogląd religijny, że wszystko co człowiek myśli, mówi, robi, powinno wiązać się z Bogiem. Filozof powinien tworzyć system intelektualny umacniający prawdy wiary, artysta w swoich dziełach chwalić Boga, architekt przez okazałe budowle ukazywać boską potęgę, ksiądz i zakonnik modlić się na chwałę Boga, rycerz walczyć z przeciwnikami, pisarz kształtować wzory postępowania dla osób pełniących określone role społeczne³, chłop zaś miał pracować aby inni mogli wykonywać swoje obowiązki wobec Boga – przypomina to ideę **społecznego podziału pracy** rozwiniętą w ekonomii klasycznej. Święty Franciszek (1182-1226) zakładał pogodną akceptację świata ze wszystkimi jego elementami – zło jest konieczne, by istniało dobro, istnienie smutku pozwala na odczuwanie radości. Czyż nie podobnie pisał Bernard de Mandeville w wydanym w 1714 roku wierszu *Bajka o pszczołach czyli wady prywatne – zyskiem publicznym* (Wójcicki 2017, s. 17)? Święty Tomasz z Akwinu (1227-1274) podkreślał **rolę rozumu w poznaniu**, choć przyznawał, że niektóre prawdy przekraczają rozum, to żadna mu się nie sprzeciwia. Za atrybuty bytu uznawał dobro, piękno i prawdę. Ten wymowny przykład **abstrakcyjnego rozumowania** ma swoje echo w stwierdzeniu, że podstawowym substratem pieniądza jest zapisane zaufanie (Wójcicki 2018, s. 36).

Teolodzy w średniowieczu uważali, że naczelnym celem życia jest zasłużenie na zbawienie wieczne w niebie, więc skupiano uwagę na problemach etycznych. I oto „W Szkocji około połowy XVIII w. pojawiła się grupa wybitnych uczonych, która koncentrowała

³ Many authors often refrained from putting their own names on manuscripts; instead, they would place an inscription stating “*Ad Majorem Dei gloriam*” – for the greater glory of God.

³ Twórcy często nie umieszczali na rękopisach własnego imienia i nazwiska, jedynie dedykację „*Ad majorem Dei gloriam*” – Na większą chwałę Boga.

on ethical issues. Therefore, "Near the mid-18th century, a group of eminent scholars emerged in Scotland, gathered around David Hume, a philosopher and historian (1711-1776), as well as Adam Smith, a philosopher of law and morality, and economist. Scottish moralists **were not only concerned with ethics**. They studied issues which gave the rise to further development in human sciences, such as economics, psychology, sociology or political science" (Przybyła, ZNSE, No. 35/06, p. 14). That virtually leads to the conclusion that the economy, as a social practice, did not constitute a separate entity and could be shaped by culture. Thus, the economics dealing with economy appears as **metaeconomics** (Wójcicki 2017, p. 35). **The context of a phenomenon plays a key role, especially in social sciences, including economics.**

Before Smith, Anders Chydenius had published a pamphlet called *The National Gain* (1765), warning that "the private and national gain merge into one interest, and the harmful selfishness, which always tries to cloak itself beneath the Statutes, can then most surely be controlled by mutual competition" (Wójcicki, 2017, p. 10). This statement **has remained completely valid to this day**. However, Luchinger's assessment (2007, p. 11) of Kuan Chung (715-645 BC), who had postulated state intervention in the grain market, as "early Keynesian" might appear exaggerated, as Keynesianism had nothing to do either with Ancient China or the biblical parable of the seven thin ears swallowing up the seven plump full ears.⁴ As these refer to different cultural and civilisation contexts, they can only be accepted in the convention of *licentia poetica*.

While sacral buildings erected by pagans showed mainly the worship of the gods, in Christianity they became primarily an area where the believers would gather. Moreover, they testified to the power of the Church, giving rise to **monumentalism** and magnificent interiors, rich in sculptures and paintings. Mosaics, by **doing away with naturalism**, aimed to hint towards the existence of the super-natural, while **the schematic approach** documented the mystical harmony of the universe (Zientara 1994, p. 16).

Monastic movements became an important component of Christianity. Their essence lies in religious worship practiced in isolation (Latin *monasticus*, Greek *monachos* – lonely), both in a cell and in a monastery located at the outskirts, where life was subordinated to a set of rules, including the requirement of daily reading, copying manuscripts and taking notes, which marked the beginning of **establishing and exchanging knowledge**. Although these were Benedictines that prevailed in this field, Cistercians, Dominicans and Franciscans also had great merits. The monks also constituted the elites in the public service. Having mastered *scientific Latin*⁵ in

się wokół filozofa i historyka Davida Hume'a (1711-1776) oraz filozofa moralności i prawa, a także ekonomisty Adama Smitha. Moralisci szkoccy **nie zajmowali się bynajmniej tylko etyką**. Problematyka, którą badali stanowiła zaczątki późniejszych nauk traktujących o człowieku, takich jak: ekonomia, psychologia, socjologia czy nauka o polityce" (Przybyła, 2006, s. 14). Stąd już tylko krok do stwierdzenia, że gospodarka jako praktyka społeczna nie stanowi odrębnego bytu, podlega regulacji kulturowej i w tym ujęciu zajmująca się gospodarką ekonomia jawi się jako **metaekonomia** (Wójcicki 2017, s. 35). **Kontekst zjawisk jest istotny, zwłaszcza w naukach społecznych a do nich należy ekonomia.**

Przed Smithem Szwed Chydonius opublikował (1765) dzieło *Zysk narodowy*. Zawarte w nim ostrzeżenie „zysk prywatny i zysk narodu łączy wspólny interes, a szkodliwy egoizm, który zawsze próbuje się ukryć w cieniu ustaw, może wtedy być najpewniej kontrolowany przez konkurencję" (Wójcicki, 2017, s. 10) – **jest po dzień dzisiejszy całkowicie aktualne**. Ale już stwierdzenie Luchingera (2007, s. 11), że Kuan Chung (715-645 p.n.e.) postulujący interwencję państwa na rynku zbóż, był „wczesnym keynesistą" uznać można za przesadne, bo keynesizm ma się nijak do starożytnych Chin, podobnie jak do biblijnej przypowieści o pochłonięciu siedmiu kłosów pełnych przez siedem kłosów pustych⁴ - widzimy inny kontekst kulturowy i cywilizacyjny; można je przyjąć tylko w konwencji *licentia poetica*.

Budowle sakralne w pogaństwie okazywały głównie cześć bóstwom, w chrześcijaństwie stały się przede wszystkim miejscem zgromadzenia wiernych i udokumentowaniem potęgi Kościoła, stąd **monumentalizm** i wspaniałe wnętrza bogate w rzeźby i obrazy. Mozaiki **zrywając z naturalizmem** miały uświadamiać istnienie świata ponadmysłowego, z kolei **schematyzm** dokumentował mistyczną harmonię wszechświata (Zientara 1994, s. 16).

Ważnym elementem chrześcijaństwa stały się **ruchy monastyczne**. Chodzi o praktykowanie kultu religijnego w pewnym odosobnieniu (łac. *monasticus* od gr. *monachos* – samotny) zarówno w celi jak i w klasztorze stojącym na uboczu, gdzie życie było podporządkowane określonym rygorom, w tym nakazowi codziennego czytania i kopiowania pism oraz sporządzania notatek, co było zaczątkiem **tworzenia i wymiany wiedzy**. W tej dziedzinie przevažali benedyktyni, duże zasługi w różnych dziedzinach przypisuje się cystersom, dominikanom, franciszkanom. Mnisi także w służbie publicznej stanowili elitę, wręcz mieli monopol, we władaniu w słowie i piśmie *uczoną łaciną*⁵ i stali się niezbęd-

⁴ The Bible of the Millennium. Genesis. Joseph's Exaltation. (biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=41; accessed on: 2019/08/25).

⁵ Since the 8th/9th centuries, scientific Latin has been invariably used in schools, science, liturgy, diplomacy and law. In other areas, it became barbarised and later assimilated into national languages, contributing to their growth (https://www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/sredniowiecze;4019675.html;

⁴ Biblia Tysiąclecia. Księga Rodzaju. Wywyższenie Józefa. (biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=41; dostęp: 2019.08.25).

⁵ Od VIII/IX wieków uczone łacina stała się w szkołach, nauce, liturgii, dyplomacji i prawie, gdzie indziej ulegała barbaryzacji a następnie asymilacji w językach narodowych, wnosząc wkład do ich tworzenia (https://www.encyklopedia.pwn.pl/haslo/sredniowiecze;4019675.html; 2019.08.06). „Już w tzw. Księdze Henrykowskiej, zapiskach hist. o opactwie cysterskim w miasteczku dolnośl. (XIII/XIV w.), wpisano pierwsze zdanie polskie. Pierwszy tekst lit., pieśń wielkanocną (...) zawdzięczamy rękopisowi płockiemu z czasów Kazimierza W. (1365). Od czasów więc ostatniego z Piastów na tronie datować można początki piśmiennictwa w języku polskim". (Krzyżanowski 1985, s. 456).

both writing and speech, they became indispensable in various areas of education, science, state management, diplomacy and public life in general, wherever the sophisticated and precise use of information was a necessity.

The spiritual culture in the early European Middle Ages was united by Christianity, a common language and Neoplatonism that emerged on the basis of ancient philosophy. (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/neoplatonizm;3946656.html>; accessed on: 2019/08/07). The unification process also had a political dimension. By the first half of the 11th century, most European countries had converted to Christianity. This led to **the legitimisation of rulers** according to a relatively uniform *papal procedure* (a permission for the ruler to enthrone and be baptized by hand of a country which had already been baptised) and, to some extent, helped to introduce an order in the process of establishing a political structure in Europe, teaching diplomacy and raising the awareness of international relations.

Dignity, prestige, apanages and, finally, access to power did not always serve the clergy well. The *Princes of the Church* as well as ordinary monks succumbed to temptations; the moral rules became relaxed and even the first illiterate monks came into service. The secular authorities competed against the Church authorities in various areas (the dispute between the sword and the cross/the Emperor and the Pope⁶). Their mutual relations over the centuries were complex, and involved **investiture** of the secular and Church dignitaries. Conversely, the Church often appeared useful in strengthening the power of empires. In 910, the Duke of Aquitaine established a Benedictine monastery in Cluny, which strictly observed the original rule so as to oppose degeneration. As a result of the dispersion, by the beginning of the 12th century the Cluny Congregation had already included 2,000 monasteries, spread throughout Europe and playing an important role in reducing the feudal anarchy (Zientara 1994, p. 131). The situation was somewhat complicated by the fact that the Pope was elected by cardinals; the head of the Church was elected in accordance with that *electoral law* for the first time in 1061 (Zientara 1994, p. 35).

The problem of the constitution of public power⁷ was addressed by René Descartes in Renaissance. However, considering the permanent relations of serfdom, it may be concluded that in the Middle Ages **personal relations were superior to institutional relations**.

2019.08.06). "The Book of Henryków, featuring records of the history of the Cistercian abbey in a town in the Dolnośląskie region (13th/14th century), contains the first sentence written in Polish. The first text of the liturgy, the Easter song (...) was found in the Płock manuscript made in the times of Casimir III the Great (1365). Thus, the beginnings of written Polish can be traced back to the times of the last of the Piast dynasty." (Krzyżanowski 1985, p. 456).

⁶ The Pope's excommunication of the ruler meant that the servants could not obey his orders. In essence, the complexity of the struggles undermined the authority of the empire and the papacy.

⁷ Montesquieu (Charles de Montesquieu, 1689-1755) published a work entitled *The Spirit of the Laws* (1748), where he proposed a division of powers into legislative, executive and judicial – all being equal. It is believed that Montesquieu drew inspiration from John Locke's ideas, while Tadeusz Boy-Żeleński is believed to have coined the term *Trifurcation*.

ni w szkolnictwie, nauce, zarządzaniu państwem, dyplomacji, i ogólnie w życiu publicznym, wszędzie gdzie było niezbędne wyrafinowane, precyzyjne posługiwanie się informacją.

Kulturę duchową wczesnego europejskiego średniowiecza spajało chrześcijaństwo, wspólny język i wykreowany na starożytnej filozofii neoplatonizm. (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/neoplatonizm;3946656.html>; dostęp: 2019.08.07). To spajanie miało też wymiar polityczny. Do I połowy XI wieku większość krajów Europy została ochrzczona, to prowadziło do **legitymizacji władców** według względnie jednolitej *procedury papieskiej* (zgodna na koronację władcy, przyjęcie chrztu z kraju już ochrzczonego) i w jakiejś mierze porządkowało ustanawianie politycznego podziału Europy, ucząc dyplomacji i uświadamiając międzynarodowe stosunki.

Godności, prestiż, apanaże, wreszcie dostęp do władzy nie zawsze jednak posłużyły dobrze klerowi. *Książęta kościoła* i zwykli mnisi ulegali pokusom, pojawiało się rozprężenie a nawet niepiśmienni mnisi. Władza świecka rywalizowała z władzą kościelną na różnych poziomach (spór miecza z krzyżem/cesarza z papieżem⁶), ich wzajemne stosunki na przestrzeni wieków były pełne meandrów z **investyturą** dostojników świeckich i kościelnych w tle. I odwrotnie – kościół bywał przydatny w umacnianiu władzy cesarskiej. W 910 roku książę Akwitanii założył w Cluny klasztor benedyktyński o ściśle przestrzeganej pierwotnej regule, mający przeciwstawić się wynaturzeniom. Wskutek promieniowania kongregacja kluniacka w początku XII wieku obejmowała już 2 tys. klasztorów w całej Europie, odgrywając poważną rolę w ukróceniu anarchii feudalnej (Zientara 1994, s. 131). Sytuację nieco iło powierzenie wyboru papieża w ręce kardynałów, w myśl tej *ordynacji wyborczej* po raz pierwszy wybrano głowę Kościoła w 1061 roku (Zientara 1994, s. 35).

Do problemu ukonstytuowania władzy publicznej odniósł się Kartezjusz w epoce Renesansu⁷. Biorąc jednak pod uwagę trwałość stosunków poddaństwa można wysnuć wniosek o **przewadze relacji osobowych nad instytucjonalnymi** w epoce średniowiecza.

⁶ Obłożenie władcy ekskomuniką przez papieża oznaczało, że poddani nie mogli słuchać jego rozkazów. W sumie liczne zmagania nadwładzały autorytet i cesarstwa i papieństwa.

⁷ Monteskiusz (Charles de Montesquieu, 1689-1755) w dziele *O duchu praw* (1748) zaproponował podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą – równe sobie; uznaje się, że Monteskiusz był inspirowany myślą Johna Locke'a, zaś autorstwo samego terminu trójpodział przypisuje się Tadeuszowi Boy-Żeleńskiemu.

Ownership relations

In the times of Otto I, "Cathedrals and monasteries received a wealth of possessions, often including entire counties, taken away from the local officials or even princes. By strengthening the power of bishops and abbots, the emperor strived to use them to counterbalance the centralised power of dukes and *Grafs*" (Zientara 1994, p. 132). Great estates facilitated the development of lease, but it must be noted that the rule over lands and servants turned Church organisations into **entities holding civil authority**. The ownership of land was not based on exclusivity in its disposal, but rather on the power over people settled in a given territory, and on harnessing their work and its fruit; **land without servants was useless** (Piesowicz, 1977a, p. 17). The relations became solidified: **servitude and power (granted by the ancestry or dynasty) were lifelong and hereditary** (Piesowicz, 1977a, p. 18). The fief also became **hereditary**, and primogeniture – the right of the firstborn male child to inherit the family estate – became widespread. Jews could not be peasants or own land, and they mainly settled in towns. From the 11th century onwards, kings and princes granted **economic and judicial immunities** – that is, they waived services from fiefs and abandoned the judicial power over the population subjected to the property of fiefs (Piesowicz, 1977b, p. 27).

The Domesday Book – a universal and very detailed census – was made during the Middle Ages (and more precisely, in 1086) in England, at the request of William I the Conqueror. It included data on the ownership and development of land, buildings, inventory, other sources of income, peasants with their legal status, the value of the estate of the Crown and other property (including fiefs, the Church property and tenants), in order to verify the benefits due the state. This 2-volume book was then referenced in various disputable matters until the 20th century (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Domesday-Book;3893663.html>; accessed on: 2019/08/30).

Islam, its expansion, the crusades

In addition to the **dispute between the sword and the cross**, the rise and **spread of Islam** in the medieval period also played an important role. Islam, as one of the three main monotheistic religions, has the most monotheistic doctrine: by accentuating their monotheism, Muslims accuse Judaism of anthropomorphism,⁸ and Christianity of multiplying God in the form of the Holy Trinity. The Quran revealed to *Mohammed* in the Arabic language was *canonically*

⁸ Anthropomorphism – attributing physical features, psychological behaviours and motives, characteristic of human beings, to objects, natural phenomena, plants, animals, abstract concepts or divine beings (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/anthropomorphisation;3870017.html>; accessed on: 2019/07/25). At this point, it is worth to recall the burning bush as a means employed by God to speak to Moses. In Islam, strictly monotheistic God has no beginning or end; God has created the world out of nothing and continues to do so.

Stosunki własności

Za Ottona I „Katedry i klasztory otrzymały bogate wyposażenia obejmujące nierzadko całe hrabstwa, wyjęte spod władzy lokalnych urzędników, a nawet książąt. Wzmacniając potęgę biskupów i opatów cesarz chciał uczynić z nich przeciwwagę dla odśrodkowych tendencji książąt i grafów” (Zientara 1994, s. 132). Wielkie dobra sprzyjały rozwojowi dzierżawy ale przede wszystkim władanie ziemią i poddanymi czyniło z organizacji kościelnych **podmiot władzy cywilnej**. Własność ziemi nie polegała na wyłączności dysponowania nią, lecz na władzy nad ludźmi osiadłymi na danym terytorium, na zawłaszczaniu ich pracy i jej owoców; **ziemia bez poddanych była nieużyteczna** (Piesowicz, 1977a, s. 17). Występowała petryfikacja stosunków: **stan poddaństwa i stan panowania (przez rodowe pochodzenie lub dynastyczność) były dożywotnie i dziedziczne** (Piesowicz, 1977a, s. 18). Także posiadane **lenna stawały się dziedziczne**, upowszechniła się primogenitura – uprzywilejowanie najstarszego syna w dziedziczeniu. Żydzi nie mogli być chłopami ani posiadać ziemi a osiadali głównie w miastach. Od XI wieku występowało przyznawanie przez króla i książąt, **ekonomicznych i sądowych immunitetów** – czyli zrzeczenie się świadczeń od lenników oraz zrzeczenie się władzy sądowniczej nad ludnością poddaną w dobrach lenników (Piesowicz, 1977b, s. 27).

W średniowieczu powstał Domesday Book – powszechny, bardzo szczegółowy, spis katastralny sporządzony w 1086 roku w Anglii na polecenie Wilhelma I Zdobywcy. Ujęto w nim dane o stanie posiadania i zagospodarowania ziemi, zabudowaniach, ilości inwentarza, inne źródła dochodu, spisano chłopów z podaniem ich statusu prawnego, oszacowano wartość posiadłości Korony i innych majątków (lenników, Kościoła, dzierżawców) w celu weryfikacji świadczeń na rzecz państwa. Powstała 2. tomowa księga, do której odwoływano się w sprawach spornych aż do XX wieku. (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Domesday-Book;3893663.html>; dostęp: 2019.08.30)

Islam, jego ekspansja, krucjaty

Oprócz **sporu miecza z krzyżem** istotne znaczenie w średniowieczu miało powstanie i **rozpowszechnienie islamu**. Islam jako jedna z trzech głównych religii monoteistycznych, jest doktrynalnie najbardziej monoteistyczny: mużulmanie akcentując monoteizm zarzucają judaizmowi antropomorfizm⁸ zaś chrześcijaństwu wieloosobowość Boga w Trójcy Świętej. Koran objawiony *Mahometowi* w języku arabskim został *kanonicznie zredagowa-*

⁸ Antropomorfizm – przypisywanie przedmiotom, zjawiskom natury, roślinom, zwierzętom, pojęciom abstrakcyjnym, istotom boskim cech fizycznych oraz psychicznych zachowań i motywów postępowania właściwych człowiekowi (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/antropomorfizacja;3870017.html>; dostęp: 2019.07.25). Tu wystarczy przypomnieć krzak gorejący pod postacią którego Bóg przemówił do Mojżesza. W islamie ściśle monoteistyczny Bóg nie ma początku ani końca, stworzył świat z niczego i nadal go tworzy.

edited between 644 and 656. Islam has not established a multi-level hierarchy of clergy; the *Imam* conducts Friday prayers, the *Mufti* is a legal expert, and the *Quadi* is a judge in religious matters (<https://www.tolerancja.pl/?islam-geneza-i-podstawy-wiary,91>; accessed on: 2019/08/10). Already at the outset, the Islamic community was respectful of law. "The first Islamic schools of law, in the strict sense of the word, were established in Iraq and Syria as early as around 750 years of the new era" (Sadowski 2003, p. 3). Muslim law has both a religious origin and a *divine character*. It is closely related to theology and moral standards, being governed by the rules of the faith; as such, it is also a religion (Sadowski 2003, p. 4). Caliphs, as successors of the Prophet, did not have the exclusive divine power to create and proclaim laws. As they were both secular (mainly in the military sense) and religious leaders, there was no *dispute between the sword and the crescent*. Later, however, a dispute arose over whether the power should be inherited only by the descendants of the Prophet, giving rise to the formation of various competing fractions of Islam (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/islam;3915558.html>; accessed on: 2019/08/10). Already in the 7th century, the Arabs captured North Africa and the Middle East. In 711, they continued to conquer the Iberian Peninsula, and by 714 they had managed to capture its greater part. Eventually, by the middle of the 8th century, the caliphate had reached its maximum territorial range.

The emergence of new **religious-based cultural formations** inevitably led to a clash between them. The Arabs conquered Jerusalem in 638, but it was the idea to reconquer the lands of the Iberian Peninsula that eventually brought about the *complimentary* idea of recovering the Tomb of Christ from Muslims. **Crusades** (from the Latin word *crux* – a cross) aimed at regaining or defending that symbol of faith were organised seven times, between 1095 and 1291 (in fact, eight times, but one expedition, organised by Emperor Frederick II in 1228-1229, did not meet the formal requirement to obtain papal approval, as the emperor was cursed at that time). The crusade movement had various effects: it weakened the Byzantine Empire, which had previously protected the continent from Turks; it finally consolidated the division between the Catholic and Orthodox Churches; it contributed to worsening the situation of Christians in Muslim countries, and it intensified hostility towards other believers, including heretics, Jews and pagans in Europe. However, a positive effect of the crusades involved the knights' orders establishing shelters for pilgrims and hospitals on the routes to Palestine (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/krucjaty;3927753.html>; accessed on: 2019/08/10). Previously, *mass medical care* had only existed in the context of an army, while free medical care did not exist at all. Christian beneficence was outstanding in that context: the Knights Hospitaller ran hospitals, providing care to up to a thousand patients, including Muslims.

ny w latach 644-656. Islam nie utworzył wieloszczeblowej hierarchii duchownych; *imam* przewodniczy modlitwom piątkowym, *mufti* jest znawcą prawa, *kadi* to sędzia w sprawach religijnych. (<https://www.tolerancja.pl/?islam-geneza-i-podstawy-wiary,91>; dostęp: 2019.08.10). Społeczność islamska od początku odnosiła się do prawa z wielkim szacunkiem. „Pierwsze islamskie szkoły prawa, w ścisłym rozumieniu tego słowa, powstały w Iraku i Syrii już około 750 roku nowej ery” (Sadowski 2003, s. 3). Prawo muzułmańskie ma religijne pochodzenie, *ma boski charakter*, jest ściśle powiązane z teologią, normami moralnymi, przepisami kultu i jako takie jest jednocześnie religią (Sadowski 2003, s. 4). Kalif jako następca proroka nie miał należącej wyłącznie do Boga mocy tworzenia i ogłaszania praw. A był zwierzchnikiem jednocześnie świeckim (głównie chodziło o armię) i religijnym, więc nie powstał *spór między mieczem i półksiężycem*, jednak w późniejszym okresie zaistniał spór o to, czy sukcesja władzy należy się wyłącznie potomkom proroka i na tym tle, z upływem czasu, powstały różne, zwalczające się, odłamy islamu. (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/islam;3915558.html>; dostęp: 2019.08.10). Arabowie już w VII wieku zagarnęli Afrykę Północną i Bliski Wschód, aby w 711 roku ruszyć na podbój Półwyspu Iberyjskiego i w 714 roku opanowali jego większą część, a w połowie VIII wieku kalifat osiągnął maksymalny zasięg terytorialny.

Ukształtowanie nowych, **opartych na religiach, formacji kulturowych**, musiało doprowadzić do starcia między nimi. Arabowie zdobyli Jerozolimę w 638 roku, ale dopiero idea rekonkwisty ziem półwyspu Iberyjskiego wykreowała *do kompletu* pomysł odzyskania z rąk muzułmanów Grobu Chrystusa. **Wyprawy krzyżowe** (krucjaty – łac. *crux* krzyż) mające na celu odzyskanie tego symbolu wiary lub jego obronę, odbywały się w latach 1095-1291 aż siedmiokrotnie (w rzeczywistości ośmiokrotnie – jedna odbyta wyprawa, zorganizowana przez cesarza Fryderyka II w latach 1228-1229, nie spełniła formalnego wymogu uzyskania aprobaty papieskiej – cesarz był wówczas wyklęty). Ruch krucjatowy miał różnorakie skutki: osłabił Bizancjum chroniące wcześniej kontynent przed Turkami, ostatecznie utrwalił rozłam między Kościołem katolickim i prawosławnym, przyczynił się też do pogorszenia sytuacji chrześcijan w krajach muzułmańskich a w Europie nasilił wrogość wobec innowierców, w tym heretyków, Żydów i pogan. Natomiast pozytywnym efektem było utworzenie przez zakony rycerskie schronisk dla pielgrzymów i szpitali na szlakach do Palestyny (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/krucjaty;3927753.html>; dostęp: 2019.08.10). Wcześniej *masowe leczenie* znane było tylko w wojsku, zaś leczenie czy opieka za darmo nie istniały, dopiero chrześcijańska dobroczynność powodowała pewien wyłom w tej mentalności; Zakon Szpitalników prowadził szpitale, w których opiekowano się nawet tysiącem pacjentów, nie wykluczając przy tym pomocy muzułmanom.

In addition, the positive effects of the crusades included the development of the Levantine trade⁹ and shipping, the flourishing of Italian cities (particularly Venice and Genoa), the strengthening of connections between Europeans and Eastern cultures (especially with regards to science and art), and the development of architecture, medicine, astronomy and science in Europe (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Krucjata>; accessed on: 2019/08/10).

Human migrations and epidemics as demographic changes

The image of the turbulent Middle Ages in Europe would not be complete without mentioning migrations and epidemics. **Human migrations** are defined as mass migrations of people, involving entire communities, or large parts of tribes or nations. Human migrations have occurred *since the dawn of time*, with the main purposes including searching for food, suitable climate or better living conditions. In the 6th and 7th century Europe, these migrations involved mainly Germanic (the Western Empire) and Slavonic people (the Balkan Peninsula). They helped to adapt the civilisation and cultural achievements of Antiquity, and had an impact on political and socio-economic relations (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wedrowki-ludow;3995089>; accessed on: 2019/08/10).

However, the repeated **epidemics**, lasting for centuries, had the most drastic consequences for demography. According to contemporary estimates, *the Plague of Justinian*, which occurred in 541 in Constantinople, could kill up to 10,000 people each day, and by the 8th century, it had caused the death of half of the European population. The Black Death pandemic reached Europe from Asia in the 1340s, swept through the Balkans, Spain, France and Italy, ultimately killing approximately 25 million people. Various epidemics resurfaced every 15-20 years. The cause of the Plague was discovered only during the last epidemic in China in 1855, and the bacteria causing it were isolated in Hong Kong in 1894. (*It would always come back although we had beaten it numerous times! Black death*, <https://www.national-geographic.pl/national-geographic/historia/dzuma>; accessed on: 2019/08/12 <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,10034/k,3> accessed on: 2019/08/11 <https://www.tvp.info/17225184/dzuma-czarna-ospa-hiszpanka-czy-masowi-mordercy-juz-nie-wroca> accessed on: 2017/06/19).

Monarchies and societies

The Pope held a **common spiritual power** in Europe, while the **attempt to establish a common secular power** involved the resurrection of the Empire in the form of the Holy Roman Empire of the German Nation, and the Coronation of Charlemagne in the 800. "The Empire was divided into approximately 300 territories, which were managed by the Emperor's representatives – counts. Local bishops

Ponadto wśród skutków krucjat wymienia się rozwój handlu lewantyńskiego,⁹ żegluga morskiej, rozwój miast włoskich (szczególnie Wenecji i Genui), nasilenie kontaktów Europejczyków z kulturą (zwłaszcza nauką i sztuką) Wschodu, rozwój architektury, medycyny, astronomii i nauk w Europie (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Krucjata>; dostęp: 2019.08.10).

Wędrowki ludów, epidemie jako zmiany demograficzne

Obraz niespokojnego Średniowiecza w Europie nie byłby pełny bez przypomnienia wędrowek ludów i epidemii. **Wędrowkami ludów** określa się masowe migracje ludności, obejmujące całą społeczność albo dużą część plemienia, ludu lub narodu. Występowały *od zarania dziejów*, w poszukiwaniu wyżywienia, przyjaznego klimatu, lepszych warunków do życia. W Europie dotyczyła głównie Germanów (cesarstwo zachodnie) i Słowian (Półwysep Bałkański), w VI-VII wieku. Pomogły w adaptowaniu osiągnięć cywilizacyjnych i kulturowych antyku i wywarły wpływ na stosunki polityczne oraz społeczno-ekonomiczne (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wedrowki-ludow;3995089>; dostęp: 2019.08.10).

Najbardziej drastyczne skutki dla demografii miały jednak powtarzające się **epidemie**, trwające przez stulecia. W 541 roku w Konstantynopolu *dzuma Justyniana* według współczesnych szacunków mogła zabijać nawet do 10 000 osób dziennie, zaś do VIII wieku spowodowała śmierć połowy ludności w Europie. Pandemia Czarnej Śmierci dotarła z Azji do Europy w latach czterdziestych XIV wieku, przetoczyła się przez Bałkany, Hiszpanię, Francję, Włochy, zabijając około 25 mln osób. Nawroty różnych epidemii powtarzały się co 15-20 lat. Przyczynę dżumy odkryto dopiero w czasie ostatniej epidemii w Chinach w 1855 roku, a powodującą ją bakterie wyizolowano w Hong Kongu w 1894 roku. (*Zawsze wracała, choć wiele razy ją pokonywaaliśmy! Czarna śmierć*, <https://www.national-geographic.pl/national-geographic/historia/dzuma>; dostęp: 2019.08.12; <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,10034/k,3>, dostęp: 2019.08.11; <https://www.tvp.info/17225184/dzuma-czarna-ospa-hiszpanka-czy-masowi-mordercy-juz-nie-wroca>; dostęp: 2017.06.19).

Monarchie a społeczeństwa

Papież sprawował w Europie **wspólną władzę duchową**, **próbą ustanowienia wspólnej władzy świeckiej** było wskrzeszenie cesarstwa w postaci Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego i koronacja Karola Wielkiego w 800 roku. To „cesarstwo było podzielone na około 300 hrabstw, którymi zarządzali reprezentanci cesarza – hrabiowie. Funkcje administracyjne pełnili również lokalni biskupi i du-

⁹ In the Middle Ages, the term *Levant* was used to refer to all Mediterranean countries east of Italy (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lewant;3932005.html>)

⁹ W średniowieczu termin Lewant odnoszono do wszystkich krajów śródziemnomorskich na wschód od Włoch (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lewant;3932005.html>)

and the clergy also held administrative positions. Local administration was controlled by imperial officials: *missi dominici*" (<https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%9Aredniowiecze> accessed on: 2017/07/02). The manor house of Charlemagne in Aachen, serving cultural purposes, became the centre of the so-called "*Carolingian Renaissance*." The number of literate people increased, the writing style was unified, and the classical Latin of the Empire was renewed, making it easier to communicate in Europe and to use the achievements of Roman legislation; **Roman law was introduced in the areas typically occupied by customary law.**

In Eastern Europe, **Christianisation** contributed to the creation of numerous state organs, the emergence of the clergy as a social class, and the beginnings of *public* administration dealing with national and court affairs. The growing clergy and *clerical* class triggered the need to educate people in terms of literacy and speech. In the cultural dimension, "The development of literature requires an adequate cultural environment; more detailed information about that dimension in Poland is available only for the 14th and 15th centuries although it had already been in place prior to these times. One community of literates consisted of the royal and princely courts, while the other included Church institutions, bishops' cathedrals and monasteries. In 1364, they were supplemented by a third community – universities"¹⁰ (Krzyżanowski 1985, p. 455); the role of the community indirectly supported the idea of **metaeconomics**. In economic terms, there were *regalia* (monopolies) of princes and kings, concerning land, hunting, mining, fairs, milling, running inns, minting, and castellany/executives of princely law. Education had to include secular fields as well.

Progress and money in the economy

The inventions made in the 12th and 13th centuries accelerated economic growth. Wind mills were invented; the population mastered the process of making spirits and using the astrolabe; the three-field system replaced the two-field system; heavy ploughs made it possible to cultivate fertile soils in a more efficient manner; using horse collars made it possible to replace oxen with horses which were faster and required less time feeding in pastures, and thus making them a better fit for the three-field system; maritime engineering developed, including the improvement of sails and rudders, ultimately leading to increasing the speed of transporting products; and land construction techniques were developed, enabling the erection of durable stone buildings, and leading to the construction of churches with thick walls and stone ceilings, as well as huge castles.

Starting with the 12th century, various forms of financial circulation were established in Italy. Loan houses taking pledges, goldsmiths and merchants accepted money deposits and granted loans in

chowieństwo. Administrację lokalną kontrolowali urzędnicy cesarscy: *missi dominici*" (<https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%9Aredniowiecze>, dostęp: 2017.07.02). Dwór Karola Wielkiego w Akwizgranie, pełniąc funkcje kulturowe, stał się centrum tzw. „*renesansu karolińskiego*”. Poszerzył się krąg osób umięjących czytać i pisać, ujednolicono styl pisma i odnowiono klasyczną łacinę z czasów imperium – co ułatwiło komunikację w Europie oraz wykorzystanie dotychczasowego dorobku rzymskiego prawodawstwa; **prawo rzymskie zaczęło wkraczać na obszary zajmowane przez prawo zwyczajowe.**

Z kolei na terenach wschodniej Europy **chrystianizacja** przyczyniła się do powstania wielu organizmów państwowych i wyłonienia warstwy duchowieństwa oraz początków *administracji publicznej*, zajmującej się państwem i sprawami dworu. Rozrastające się duchowieństwo i warstwa *urzędnicza* w sposób oczywisty stwarzały potrzeby kształcenia kadr, u podstaw którego leży umiejętność posługiwania się słowem w mowie i piśmie. W aspekcie kulturowym „Rozwój piśmiennictwa wymaga odpowiedniego środowiska kulturowego, o którego istnieniu w Polsce średniowiecza mamy bliższe wiadomości dopiero w stuleciach XIV i XV, jakkolwiek działało ono już wcześniej. Jeden krąg czynny literacko stanowiły dwory król. i książęce, drugi – instytucje kościelne, katedry biskupie i klasztory, do których od 1364 przybył trzeci – uniwersytet”¹⁰ (Krzyżanowski 1985, s. 455); podkreślona rola środowiska pośrednio przemawia za ideą **metaekonomii**. W aspekcie ekonomicznym funkcjonowały regale (monopole) książęce i królewskie dotyczące ziemi, łowiectwa, górnictwa, targów, młynarstwa, karczmarstwa, mennictwa, grodów/kasztelanii/egzekutywy prawa książęcego. Edukacja musiała objąć także świeckie dziedziny.

Postęp i pieniądz w gospodarce

W XII i XIII wieku wynalazki przyspieszyły wzrost gospodarczy. Wynaleziono wiatraki, opatowano produkcję spirytusu i zastosowanie astrolabium, dwupolówkę zastąpiono trójpółówką, ciężki pług umożliwił efektywniejszą uprawę żyznych gleb, chomąto pozwoliło zastąpić woły końmi, szybszymi i wymagającymi krótszego wypasania na pastwisku, co lepiej współgrało z uprawą trójpółową, udoskonalono budowę statków, ich ożaglowanie i stery, co zwiększyło prędkość przewozu towarów, na lądzie rozwinęły się techniki budowlane umożliwiające wznoszenie kamiennych trwałych budynków, co zaowocowało wznoszeniem kościołów o grubych murach, z kamiennymi sklepieniami łukowymi, oraz potężnych zamków.

We Włoszech od XII wieku powstały różne formy obrotu pieniądzem. Domy pożyczkowe pod zastaw (lombardy), złotnicy i kupcy poza handlem przyjmowali pieniądze w depozyt i udzielali pożyczek. Płytki rynek zasobów pieniężnych, duże ryzyko (brak prawnych form poręki) przy dużych

¹⁰ The *Encyclopaedic Guide* contains a reference to the Jagiellonian University.

¹⁰ W *Przewodniku Encyklopedycznym* jest odsyłacz, iż chodzi o Uniwersytet Jagielloński.

addition to trading. The shallow money market, high risks (the lack of legal guarantees) and increasing needs triggered the necessity to bypass the canonical prohibition of interest (high penalties for delays were collected instead of interest). The demand for money was generated by the borrowing needs of the rulers in order to finance war operations in addition to the "globalised" international money transfers of the Church. Moreover, the Middle Ages saw a transition from benefits in kind to fiscal pensions. The heavy army regime was introduced in addition to taxation, duties and other charges, imposed on developing towns – all these factors further increased the demand for money. They were grounded in the increasing marketability of farms and the development of crafts, in addition to the emergence of professional merchants, starting with the 11th century (Piesowicz, 1977b, pp. 35-36).

These conditions gave rise to credit systems and virtual money;¹¹ later on, coins and paper money became commonplace; **barter performed merely a complimentary function** in the event that currency was unavailable for any reason. "Everyone calculated costs in the Roman currency, and later in the Carolingian "imaginary currency" – a purely conceptual system of pounds, shillings and pence, used in Western European accounting until the 17th century" (Graeber, 2018, pp. 59, 415).

The demand for money, the wish for money and the fascination with the universalism of money brought about the following sentiment in the epoch filled with theology and philosophy of morality: "Although very few were willing to condemn slavery, everyone condemned usury" (Graeber 2018, p. 416). However, usury was not fought consistently – that could lead to a further decrease in trade, and even in private property. Lending was "left to" Jews, as the Torah and Talmud allowed them to lend money to the Goyim with interest; in the 11th and 12th century Europe almost all other professions were inaccessible to the Jewish population (Graeber, 2018, p. 422). The second group of financiers included the Knights Templar, active between 1118 and 1307, who were annihilated as soon as they grew in power. That gave rise to the popularity of other financial tools, known earlier in the East, used as the basis for cheques, registers and paper money (ordinary bills of exchange had been known earlier in Europe), which were functionally used as *symbols*. Finally, it was generally believed that "... money is what the king or the emperor wants it to be" (Graeber 2018, p. 440).

Gradual departure from scholasticism

Nicole Oresme (1320-1382) was a French theologian, politician, moralist, natural scientist, physicist, mathematician, astronomer and philosopher – a supporter of nominalism, a direction worked out

potrzebach, wymuszały omijanie kanonicznego zakazu odsetek (pobierano nie odsetki, a wysokie kary za zwłokę). Popyt na pieniądź generowały potrzeby pożyczkowe władców na prowadzenie wojen oraz „zglobalizowane” międzynarodowe transfery pieniężne Kościoła. Ponadto w średniowieczu następowało przejście od świadczeń w naturze do renty pieniężnej, wprowadzano wojska zaciężne, rozwój miast rozszerzył pobieranie ceł i innych opłat, upowszechniano podatki – te czynniki zwiększały popyt na pieniądź. U ich podstaw leżał wzrost towarowości gospodarstw rolnych i rozwój rzemiosła, a od XI wieku także pojawienie się zawodowych kupców (Piesowicz, 1977b, s. 35-36).

W tych warunkach rozwinęły się systemy kredytowe i na ich gruncie powstał pieniądź wirtualny¹¹, później upowszechniły się monety i pieniądź papierowy; **barter pojawiał się tylko jako uzupełnienie** gdy z jakichś powodów brakowało dostępu do waluty. „Wszyscy wyliczali koszty w walucie rzymskiej, a później w karolińskim „pieniądzu wyobrażonym” – czysto koncepcyjnym systemie funtów, szylingów i pensów, stosowanym w zachodnioeuropejskiej księgowości aż do XVII wieku” (Graeber, 2018, s. 59, 415).

Zapotrzebowanie na pieniądź, pożądanie pieniądza, fascynacja uniwersalizmem pieniądza sprawiała, że w epoce przesiąkniętej teologią i filozofią moralności: „Choć niewielu było skłonnych potępić niewolnictwo, wszyscy potępiali lichwę” (Graeber 2018, s. 416). Tym niemniej nie zwalczano lichwy konsekwentnie – mogłoby to prowadzić w dalszej kolejności do osłabienia handlu, a nawet własności prywatnej. Pożyczanie „pozostawiono” Żydom – Tora i Talmud pozwalały pożyczać gojom na procent, a w XI i XII wieku w Europie niemal wszystkie zawody były dla nich niedostępne (Graeber, 2018, s. 422). Drugą grupą finansistów byli działający w latach 1118-1307 Templariusze, których unicestwiono gdy wzrosli w potęgę. Tą drogą dotarli znane wcześniej na Wschodzie traty, z których wykształciły się czeki, rejestry, pieniądź papierowy (zwykle weksle kwitujące depozyt znano wcześniej w Europie), będące *symbolami*. W końcu uznano, że „... pieniądź jest tym, czym zechce go uczynić król lub cesarz” (Graeber, 2018, s. 440).

Stopniowe odchodzenie od scholastyki

Uniwersytecki doktorat z teologii uzyskał i został profesorem (przy końcu życia był konsekrowany na biskupa), francuski teolog, polityk, moralista, przyrodnik, fizyk, matematyk, astronom i filozof

¹¹ That means abstract money, cashless currency and, above all, divisible money. Let us note the decline in the universally recognised function of barter and its derivative commodity money. Graeber (2018, p. 64) also noted that as early as in the 19th century: "The theoreticians of credit money maintained that money is not a commodity, but an accounting tool. (...) You cannot touch the Dollar or the Deutsche Mark, just like you cannot touch an hour or a cubic centimetre."

¹¹ Tu oznacza pieniądź wyobrażony, bezgotówkowy, a przed wszystkim podzielnym. Zwróćmy uwagę na zakwestionowanie powszechnie uznawanej roli barteru i od niego wywodzących się *placidet*. Graeber (2018, s. 64) przypomina też, że już w XIX w. „Teoretycy pieniądza kredytowego utrzymywali, że pieniądź nie jest towarem, lecz narzędziem księgowym. (...) Nie można dotknąć dolara ani marki niemieckiej, tak jak nie można dotknąć godziny ani centymetra sześciennego”.

by W. Ockham. He held a PhD degree in theology and worked as a professor (by the end of his life, he was consecrated a bishop). Oresme is considered to be one of the most prominent economists of the 14th century. He wrote *Treatise on the origin, nature, law, and alterations of money* – the most outstanding scholastic work on money. Although it did discuss certain moral and legal notions, they all related to fiscal matters. M. Oresme opposed to the idea of *corruption of money* by denying the rulers' unlimited right to freely alter the quality (sample, weight) of coins circulating in the nation for profit. **Money serves the entire society**; despite bearing the stamp of the ruler, it is universal and should be appreciated all the more, and as such **it exceeds the scope of the ruler's authority** (Bochenek, 2016, pp. 52-53). That brings about the metaphors of *a centrifuge* or *the proliferation of wine* through dilution and the use of inflation to serve public finances.

The beginnings of the public sector in Poland

Royal chancelleries under the Chancellor's authority were important offices. When the chancellor – usually a well educated and respected clergyman – had excessive duties, subchancellors would be appointed (the first mention of a subchancellor in Poland dates back to 1189). When the duchies (lands) merged, only one chancellor would be left, with others becoming "ministers" for the merged lands. Performing duties on a permanent basis facilitated archiving processes and helped to increase qualifications. Chancellors were often also diplomats, their function requiring the knowledge of written and customary laws. They contributed to the determination of the legal status and competence of state authorities on an ongoing basis.

In the early Piast period, the ruler had the court offices with duties allocated in accordance with the Franconian model. **The palatine** replaced the ruler in duties related to the functioning of the state and the manor; the army was led by **the voivod**, and **the office of chancellor** appeared at the beginning of the 12th century. Moreover, treasurers, hunters, concierges, swordsmen, *Podstoli*, and master cutters – all these people performed important roles. Local authority was exercised by **the castellan** who was in charge of the courts, looked after the army and collected tributes from the citizens. Gradually, the offices of governor and castellan became permanent, usually held for a lifetime by nobles from a given land. "The Warta Statute of 1423 vested the voivods with **the right and obligation** to set the maximum prices for manufactured products, to exercise control over measures and weights in towns, and to have the jurisdiction over Jewish people" (Portalwiedzy.onet.pl; accessed on: 2017/07/15). Hierarchically lower than voivods, provincial governors managed castles and, under the king's authority, presided over the courts in cases regarding grave offences, and non-judicial governors (*tenutarius*) were tenants of the royal property. The hierarchy of lower secular offices was established by the Sejm in 1611. These functions were available to magnates and noblemen, typically

– zwolennik nominalizmu, kierunku wypracowanego przez W. Ockhama-Nicole Oresme (1320-1382). Jest uznawany za najwybitniejszego ekonomistę XIV wieku. Napisał *Traktat o pochodzeniu, naturze i przemianach monet* – najwybitniejsze dzieło scholastyków dotyczące pieniądza, wprowadzie obarczono akcentami etyczno-prawnymi, ale nie obojętne w płaszczyźnie ekonomicznej. M. Oresmiusz przeciwstawiał się *psuciu pieniądza* negując nieograniczone prawo władcy do dowolnego zmieniania jakości (próby, wagi) monet krążących w jego kraju celem osiągania dodatkowych zysków. **Pieniądz służy całemu społeczeństwu**, pomimo oznaczenia stemplem władcy, ma powszechny charakter, tym bardziej powinien być doceniany i jako taki **wykracza poza zakres władzy panującego** (Bochenek, 2016, s. 52-53). Przychodzi na myśl późniejsza metafora *wirówki* lub *rozmnożenia wina* poprzez jego rozcieńczanie oraz wykorzystywanie inflacji służącej finansom publicznym.

Początki sektora publicznego w Polsce

Ważnymi urzędami były kancelarie królewskie podległe kanclerzowi. Kiedy kanclerz – zwykle duchowny, wykształcony i poważany, miał dużo pracy, powoływano podkanclerzy (pierwsza wzmianka o podkanclerzu w Polsce pochodzi z 1189 roku); jak spraw państwowych przybywało – powoływano pisarzy. Kiedy księstwa (ziemie) łączyły się kanclerz pozostawał jeden, inni stawali się „ministrami” do spraw połączonych ziem, trwałość funkcji usprawniała prowadzenie archiwów, sprzyjała wzrostowi kwalifikacji. Kanclerz często był też dyplomata. Urząd wymagał znajomości praw pisanych i zwyczajowych. Na bieżąco ich zasługą było określanie statusu prawnego i kompetencyjnego organów państwa.

W okresie wczesnopiastowskim przy władcy były urzędy dworskie z przydziałem zadań ukształtowanym według wzorów frankońskich. We wszystkich sprawach publicznych, związanych z funkcjonowaniem państwa i dworu, władzę zastępował **palatyn**, wojskiem kierował **wojewoda**, **urząd kanclerza** pojawił się z początkiem XII wieku. Ważną rolę pełnili skarbnik, łowczy, koniuszy, miecznik, podstoli, krojczy. Władzę lokalną sprawował **kasztelan**. Kasztelan sprawował sądy, miał pieczę nad wojskiem, zbierał daniny od ludności. Stopniowo urząd wojewody i kasztelana stały się dożywotnimi, z reguły sprawowanymi przez możnowładców pochodzących z danej ziemi. „Statut warcki z 1423 nadał wojewodom **prawo i obowiązek** ustalania maksymalnych cen na wyroby rzemieślnicze, kontroli miar i wag w miastach oraz sądownictwa nad ludnością żydowską” (Portalwiedzy.onet.pl; dostęp: 2017.07.15). Usytuowani niżej wojewody starostowie zarządzali grodami i sprawowali, z upoważnienia króla, sądy w sprawach o ciężkie przestępstwa, starostowie niegrodowi (tenutariusze) byli dzierżawcami dóbr królewskich. Hierarchię niższych urzędów świeckich ustalił sejm w 1611 roku a były one dostępne dla magnatów i szlachty, zwykle doży-

for a lifetime. The impoverished nobility held the positions of administrators, treasurers and stewards in the royal lands and magnate estates.

Return to philosophy

In the Middle Ages, scholasticism was dominant in sciences, recognizing the primacy of theology, while philosophy became prevalent in modern times. Dogmatic theology did not make room for changes, whereas philosophy, which stood for the love of wisdom (*filein tes sofias*) or a friend of wisdom (*fileos tes sofias*), by definition aimed at changes seeking wisdom (Woszek, 2017). It continues to do so, as nowadays **social philosophy, human philosophy, philosophy of economics** and other sciences have been added to the traditional fields of ontology, epistemology, ethics and aesthetics. "Economics provides only one possible perception of the world. Perceiving the world in a different manner is, therefore, not only legitimate, but has also become necessary. In order to establish a different vision of the world, we need to free ourselves from the limitations imposed by the economics" (<https://wszystkoconajwazniejsze.pl/gilbert-rist-uojenia-ekonomii>; accessed on: 2017/08/02).

Due to the blending of different civilizations in the 12th century B.C., as well as given the fact that Greece did not have a class of priests who would stand on guard of religious dogmas, it "became the cradle of all sciences, architecture, art" (Woszek, 2017). In Antiquity, the Middle Ages and modern times, the thoughts of Greek philosophers were the starting point for most scientific research. Parmenides (approximately 540-470 B.C.), in his treatise *On Nature*, considered the question of Being and Non-Being (if Non-Being is even possible); and the method of logical reasoning adopted by him was called **deduction**. Pythagoreans are known for laying down the **basics of mathematics**, and less known for discovering musical intervals: quarts, quints and octaves. Sophists dealt with rhetoric, politics, grammar, ethics, religion and upbringing, proclaiming the need for the universal access to knowledge; **they considered knowledge to be a virtue**. They made the man an object of consideration: "Of all things the measure is Man – of the things that are, that they are, and of the things that are not, that they are not." (Woszek, 2017). Socrates (469-399 B.C.) developed a "Maieutic" for *extracting knowledge from the depths of the soul*. For example, he asked his interlocutors what bravery was and tried to generalise the answers obtained, thus inventing **induction**. Plato (427-347 B.C.), a student of Socrates, drew attention to the destructive nature of **social inequality** in relation to the state. Aristotle (384-322 B.C.), considered the "father of logic," was taught in Plato's school, the Academy (founded in the Akademos grove). He studied supra-sensory beings, giving rise to metaphysics, which over time became synonymous with ontology. In order to examine the core of reality, metaphysics had to establish **a method** compliant with the reality, based on three principles: identity, non-contradiction and exclusive means; the *method* is crucial in the field of philosophy.

wotnio. W królewstwach i dobrach magnackich zubożała szlachta zajmowała stanowiska administratorów, ekonomów, włodarzy.

Powrót do filozofii

W średniowieczu w naukach dominowała scholastyka, uznająca prymat teologii, zaś w czasach nowożytnych przewagę uzyskiwała filozofia. Dogmatyka teologiczna nie dopuszczała zmian, filozofia zaś oznaczająca umiłowanie mądrości (*filein tes sofias*) lub przyjaciela mądrości (*fileos tes sofias*) z założenia dążyła do zmian, poszukując mądrości (Woszek, 2017). Nadal to czyni, do tradycyjnych dziedzin: ontologii, epistemologii, etyki i estetyki, współcześnie dodano **filozofię społeczną, filozofię człowieka, filozofię ekonomii** i innych nauk. „Ekonomia jest bowiem tylko jedną z możliwych wizją świata. Wzrost świata inaczej jest więc nie tylko uprawnione, ale stało się wręcz konieczne. Żeby zbudować inną wizję świata, trzeba zaś, żebyśmy wyzwolili się od ograniczeń, jakie narzuca ekonomia” (<https://wszystkoconajwazniejsze.pl/gilbert-rist-uojenia-ekonomii>; dostęp: 2017.08.02).

Wskutek mieszania różnych cywilizacji w XII wieku p.n.e., a także dzięki temu, że w Grecji nie było kasty kapłańskiej stojącej na straży dogmatów religijnych, „Grecja stała się kolebką wszystkich nauk, architektury, sztuki” (Woszek, 2017). W starożytności, średniowieczu, czasach nowożytnych przemyslenia filozofów greckich stanowiły punkt wyjścia większości dociekań naukowych. Parmenides (około 540-około 470 p.n.e.) w traktacie o *Prawdzie i mniemaniu* rozważał kwestię Bytu i Niebytu (o ile Niebyt jest możliwy); a przyjętą przezeń metodę wnioskowania logicznego nazwano **dedukcją**. Pitagorejczycy są, znani ze stworzenia **podstaw matematyki**, mniej znani z odkrycia interwałów muzycznych: kwarty, kwinty, oktawy. Sofiści zajmowali się retoryką, polityką, gramatyką, etyką, religią i wychowaniem głosząc potrzebę powszechnej dostępności wiedzy; **wiedzę uznawali za cnotę**. Obiektem refleksji uczynili człowieka: „Człowiek jest miarą wszystkich rzeczy istniejących, że istnieją i nieistniejących, że nie istnieją” (Woszek, 2017). Sokrates wypracował „metodę położniczą” *wydobywania wiedzy z głębi duszy* – na przykład zadawał rozmówcom pytanie czym jest męstwo i starał się uzyskane odpowiedzi uogólnić, mamy więc **indukcję**. Uczeń Sokratesa (469-399 p.n.e.) Platon (427-347 p.n.e.) zwrócił uwagę na destrukcyjny, względem państwa, charakter **nierówności społecznej**. Ze szkoły Platona – Akademii (założonej w gaju Akademosy), wywodzi się „ojciec logiki” – Arystoteles (384-322 p.n.e.). Badał byty ponadmysłowe dając początek metafizyce, która z czasem stała się synonimem ontologii. Metafizyka badając podstawę rzeczywistości, musiała stworzyć **metodę** zgodną z rzeczywistością, opartą o trzy zasady: tożsamości, niesprzeczności oraz wyłącznego środka; *metoda* jest ważna w dziedzinie filozofii.

Transformations in science. Method in focus

In our opinion, the end of the Middle Ages saw significant changes in intellectual life which could be described as **scientific (r)evolution**; our hesitation in stating the word 'revolution' stems only from the fact that this term is usually associated with sudden changes while here the changes were spread over time. By that we mean:

1. *Retreating* from scholasticism by bringing philosophy to the foreground, in the place of the previously dominant theology. Interestingly, there was no apparent hostility between the two fields. T. Sedláček (2015, p. 192) stated that "Descartes took the Bible and Summa Theologica by Thomas Aquinas on all of his journeys."
2. The split between science and the belief in God was compensated for by the new faith grounded in the scientific method.
3. The primacy of philosophy was reinforced by referring to ancient Greek philosophers, out of whom the brightest example was Aristotle, the *father of logic* who studied *supra-sensory beings*.
4. At a later stage, it challenged the human senses as tools for cognition. The reason *free* from religious dogmas and senses was accepted. However, there was a certain problem regarding discovering the link between the reason and the reality under examination. What was the *interface* used to perceive reality through reason?
5. *Ockham's razor* remained at the disposal, along with the newly established philosophical method. A model based on simplistic, not necessarily real, assumptions was gradually reached. "Perhaps the most characteristic feature of the era is shifting the focus from *Why?* to *How?*" Attempts were made to present the world in mechanical, mathematical and deterministic, rationalistic terms. With regards to the *How?* not all things seem rational, clear and understandable (Sedláček, 2015, p. 185).
6. By coincidence, the theory of economics also began to emerge at that time. "In practical terms, Descartes and his successors assessed all things in mathematical categories – the universe, society, man, and even human reflexes and morality." The Cartesian method became the most important *modus operandi* of the relevant economic trends. "These are the roots of *homo economicus*, the most narrow human concept imaginable..." (Sedláček, 2015, p. 186-188).

In modern times, Francis Bacon (1561-1626), an outstanding Renaissance and Baroque philosopher, developed a method called empiricism. "He set out to create a method that would allow him to discover the permanent properties of things. (...) He is one of the founders of the modern scientific method based on **experiment and induction**" ([https://pl.wikipedia.org/wiki/Francis_Bacon_\(philosopher\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Francis_Bacon_(philosopher)); accessed on: 2017/07/30).

Przemiany w nauce. W centrum uwagi metoda

Naszym zdaniem przy końcu średniowiecza nastąpiły tak istotne zmiany w życiu intelektualnym, że możemy mówić o **(r)ewolucji naukowej**; nasze wahanie widoczne w sposobie zapisu słowa rewolucja, dotyczy tylko tego, że zwykle słowo rewolucja kojarzy się z gwałtownymi zmianami, tu zaś zmiany były rozłożone w czasie. Mamy na myśli:

1. *Wyjście* ze scholastyki poprzez wprowadzenie na pierwszy plan filozofii w miejsce dotychczas dominującej teologii, o ciekawe nie było jawnej wrogości między tymi dziedzinami. T. Sedláček (2015, s. 192) podaje, że „Kartezjusz we wszystkie podróże zabierał ze sobą Biblię i Summa Theologica Tomasza z Akwinu”.
2. Swoisty rozbrat działalności naukowej z wiarą w Boga zrekompensowano nową wiarą w metodę naukową.
3. Prymat filozofii wzmocniono nawiązaniem do starożytnych filozofów greckich, wśród których wyróżniał się Arystoteles, *ojciec logiki*, który *badał byty ponadzmysłowe*.
4. W dalszym etapie pozwoliło to zakwestionować zmysły jako narzędzie poznania. Zaakceptowano rozum *wolny* od dogmatów religijnych i zmysłów. Powstał jednak problem łącznika pomiędzy rozumem a badaną rzeczywistością. Jaki więc zastosowano *interfejs* do odbioru rzeczywistości przez rozum?
5. W zanadrzu była *brzytwa Ockhama* oraz wykluwająca się metoda. Powoli dochodzimy do modelu opartego na upraszczających, niekoniecznie realnych, założeniach. „Chyba najbardziej charakterystyczną cechą tej ery jest przeniesienie nacisku z pytania *dlaczego?* Na pytanie *jak?*” Świat usiłowano przedstawić sposobami mechanicznymi, matematycznymi, deterministycznymi racjonalistycznymi. Ale w wymiarze *jak?* nie wszystko jest jasne, wyraźne i zrozumiałe (Sedláček, 2015, s. 185).
6. Zbiegiem okoliczności w tym też czasie zaczyna się rodzić teoria ekonomii. „Kartezjusz i jego następcy praktycznie wszystko ujmowali w kategoriach matematycznych – wszechświat, społeczeństwo, człowieka, a nawet ludzkie odruchy i ludzką moralność”. Metoda kartezjańska stała się najważniejszym *modus operandi* istotnych nurtów ekonomii. „Tam właśnie sięgają korzenie *homo economicus*, najbardziej zawężonej koncepcji człowieka, jaką można sobie wyobrazić...” (Sedláček, 2015, s. 186-188).

W czasach nowożytnych Francis Bacon (1561-1626) wybitny filozof okresu odrodzenia i baroku, rozwinął metodę zwaną empiryzmem. „Zamierzał stworzyć metodę, która pozwoli odkryć stałe właściwości rzeczy. (...) Uchodzi za jednego z twórców nowożytnej metody naukowej opartej na **eksperymentach i indukcji**” ([https://pl.wikipedia.org/wiki/Francis_Bacon_\(filozof\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Francis_Bacon_(filozof)); dostęp: 2017.07.30).

The beginnings of economics as a scientific discipline

Following Descartes, John Locke (1632-1704) is mentioned as one of the most established scientists who shifted the focus from the nature of being (ontology) to the theory of cognition (epistemology). In the field of economics, he advocated economic freedom based on ownership and, therefore, he is often named the pioneer of liberalism.

David Hume (1711-1776) is often presented in a different light as an economist. His important work was *A Treatise of Human Nature*, where he aimed to establish a division between *fact* and *value*, and to undermine the idea of natural law, ultimately leading to undermining the cause-and-effect analysis. He, thus, referred to the views by Descartes who considered mathematical and analytical reasoning to be the only source of knowledge. He devoted his essays mainly to the theory of money. M. Rothbard, however, commented on the views by David Hume in a clearly critical manner. "Hume's modest works on economics are completely filled with internal contradictions regarding the amount of money and inflation" (Mises. pl/blog/2011/08/30/rothbard-david-hume-i-teoria-pieniadza; accessed on: 2017/08/04).

M. Rothbard also mentioned Richard Cantillon (1680-1734), who disagreed with the view that prices would increase in a direct proportion to the money supply, as more money would translate into increased import rates. Consequently, that income effect would manifest itself earlier than the price effect. R. Cantillon is seen as one of the pioneers of the Marginalist Revolution. His views were accepted by representatives of the Austrian school, and his work *Essai Sur Nature du Commerce en General* was quoted by A. Smith in the *Wealth of Nations* (https://pl.wikipedia.org/wiki/Richard_Cantillon accessed on: 2017/08/04).

Conclusions

The Middle Ages are erroneously perceived as a gloomy and backward historical period. In fact, two cultural formations were established at the time: Christianity and Islam. Many ideas and scientific methods were created or adapted from ancient times, as the methods for collecting and processing information were still in their infancy. It turned out that they were not assigned to any specific fields of knowledge. Many of them have remained useful to this day, taking into account the historical context. The subsequent epochs, although they came with new ideas and methods, did not reject the previous achievements, but rather drew inspirations to introduce changes.

References/ Literatura:

1. Bochenek, M. (2016). *Historia rozwoju ekonomii. Od starożytności do szkoły klasycznej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
2. Graeber, D. (2018). *Dług. Pierwsze pięć tysięcy lat*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
3. Krzyżanowski, J. (1985). Średniowieczny alegoryzm [hasło w:] Łąkowski Rafał (red. nacz.) *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, PWN Warszawa

Początki ekonomii jako nauki

Po Kartezjuszu wśród znanych wymienia się Locke'a Johna (1632-1704), który w filozofii przeniósł punkt ciężkości z problematyki bytu (ontologii) na teorię poznania, czyli (epistemologię). W dziedzinie ekonomii opowiadał się za wolnością gospodarczą, której podstawą jest własność, stąd bywa określany mianem pioniera liberalizmu.

W innym świetle jako ekonomista przedstawiany jest David Hume (1711-1776). Jego ważnym dziełem był *Traktat o naturze ludzkiej*. Starał się w nim stworzyć podział pomiędzy faktem a wartością i podważyć ideę prawa naturalnego, a w następstwie podważyć analizę przyczynowo - skutkową. Nawiązał tym sposobem do poglądów Kartezjusza, który uznawał za źródło pewnej wiedzy jedynie rozumowanie matematyczne i analityczne. Swoje eseje poświęcił głównie teorii pieniądza, jednak M. Rothbard, przedstawiając poglądy D. Hume'a, czyni to z wyraźnym krytycznym nastawieniem. „Wewnętrzne sprzeczności Hume'a dotyczące ilości pieniędzy oraz inflacji całkowicie zapełniły jego skromne dzieła na temat ekonomii” (Mises.pl/blog/2011/08/30/rothbard-david-hume-i-teoria-pieniadza; dostęp: 2017.08.04).

M. Rothbard wspomina też Richarda Cantillona (1680-1734), który nie zgadzał się z poglądem, iż ceny wzrosną proporcjonalnie do podaży pieniądza, ponieważ więcej pieniędzy przełoży się na większy import i ten efekt dochodowy ujawni się wcześniej niż efekt cenowy. R. Cantillon jest widziany jako prekursor rewolucji marginalistycznej. Jego poglądy akceptują przedstawiciele szkoły austriackiej, a wcześniej jego pracę *Essai Sur Nature du Commerce en General* cytował A. Smith w *Bogactwie narodów* (https://pl.wikipedia.org/wiki/Richard_Cantillon; dostęp: 2017.08.04).

Podsumowanie

Średniowiecze niesłusznie jest postrzegane jako epoka ponura i zacofana. W tym czasie ukształtowały się dwie formacje kulturowe: chrześcijaństwo i islam. Powstało lub zostało adaptowanych ze starożytności wiele idei oraz metod naukowych, jako że zbieranie i przetwarzanie informacji było w zarodku. Okazało się, że nie są one przypisane do określonych dziedzin wiedzy. Wiele z nich zachowało przydatność po dzień dzisiejszy, z uwzględnieniem kontekstu historycznego. Kolejne epoki, choć tworzą nowe idee i metody, nie odrzucają dorobku epok poprzedzających, raczej czerpią z niego inspiracje do zmian.

4. Piesowicz, K. (1977a). *Ogólna charakterystyka feudalnego ustroju społeczno-gospodarczego*. W: E. Kaczyńska, K. Piesowicz, *Wykłady z powszechnej historii gospodarczej (od schyłku średniowiecza do I wojny światowej)*, PWN Warszawa.
5. Piesowicz, K. (1977b). *Gospodarka europejska w późnym średniowieczu*, W: E. Kaczyńska, K. Piesowicz, *Wykłady z powszechnej historii gospodarczej (od schyłku średniowiecza do I wojny światowej)*, PWN Warszawa.
6. Przybyła, H. (2006). Adam Smith – prekursor etyki gospodarczej, *Studia Ekonomiczne*, 35(06), 11-36. W: G. Polok (red.), *Etyczny wymiar działalności gospodarczej. Wybrane zagadnienia*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.
7. Rothbard, M. (2011). *David Hume i teoria pieniądza*. Pobrano z: mises.pl/blog/2011/08/30/rothbard-david-hume-i-teoria-pieniadza/
8. Sadowski, M. (2003). Powstanie i rozwój islamskiej doktryny prawa (VII – IX w.), *Przegląd Prawa i Administracji*, 55, 3–31.
9. Sedláček, T. (2015). *Ekonomia dobra i zła. W poszukiwaniu istoty ekonomii od Gilgamesza do Wall Street*. Warszawa: Wydawnictwo Studio Emka.
10. Woszek, M. (2017). *Umiłowanie mądrości, czyli czego można nauczyć się od greckich filozofów*. Pobrano z: Internetowy Serwis Informacyjny PROFESOR.PL, dostęp: 2017.07.30.
11. Wójcicki, W. (2017). *O czym mówi i nie mówi ekonomia*. Biała Podlaska: Wydawnictwo PSW im. JPPI w Białej Podlaskiej.
12. Wójcicki, W. (2018). *Wielkości i proporcje w ekonomii*. Biała Podlaska: Wydawnictwo PSW im. JPPI w Białej Podlaskiej.
13. Zientara, B. (1994). *Historia powszechna średniowiecza*. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
14. www.ckue.pl/dokument/epoki-Sredniowiecze.pdf; dostęp: 2019.08.06.
15. www.gosc.pl/doc/1619349.Edykt-ktory-wstrzasnal-swiatem; dostęp: 2019.08.06.
16. www.lubimyczytac.pl/autor/3007/george-weigel; dostęp: 2019.08.06.
17. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/sredniowiecze;4019675.html>; dostęp: 2019.08.06.
18. biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=41; dostęp: 2019.08.25.
19. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/neoplatonizm;3946656.html>; dostęp: 2019.08.07.
20. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Domesday-Book;3893663.html>; dostęp: 2019.08.30.
21. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/antropomorfizacja;3870017.html>; dostęp: 2019.07.25.
22. <https://www.tolerancja.pl/?islam-geneza-i-podstawy-wiary,91>; dostęp: 2019.08.10.
23. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/islam;3915558.html>; dostęp: 2019.08.10.
24. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/krucjaty;3927753.html>; dostęp: 2019.08.10.
25. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Krucjata>; dostęp: 2019.08.10.
26. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wedrowki-ludow;3995089.html>; dostęp: 2019.08.10.
27. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Lewant;3932005.html>; dostęp: 2019.08.10.
28. <https://www.national-geographic.pl/national-geographic/historia/dzuma>; dostęp: 2019.08.12.
29. www.racjonalista.pl/kk.php/S,10034/k,3; dostęp: 2019.08.11.
30. <https://www.tvp.info/17225184/dzuma-czarna-ospa-hiszpanka-czy-masowi-mordercy-juz-nie-wroca>; dostęp: 2017.06.19.
31. <https://pl.wikipedia.org/wiki/%C5%9Aredniowiecze>; dostęp: 2017.07.02.
32. Portalwiedzy.onet.pl; dostęp: 2017.07.15.
33. <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/gilbert-rist-uojenia-ekonomii>; dostęp: 2017.08.02.
34. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Francis_Bacon_\(filozof\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Francis_Bacon_(filozof)); dostęp: 2017.07.30.